

**НАВУКОВА-МЕТАДЫЧНАЯ ЎСТАНОВА
“НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ”
МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ**

“ХРАМЫ, ЗАМКІ І ПАЛАЦЫ БЕЛАРУСІ”

**Праграма
факультатыўных заняткаў для 7-га класа агульнаадукацыйных устаноў
з рускай і беларускай мовамі навучання**

Мінск 2007

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Манументальнае дойдства ці архітэктура з'яўляецца адной з самых важных частак матэрыяльнай і духоўнай культуры кожнага народа. Яно складае спрадвечнае асяроддзе чалавечага быцця, надае яму рукатворную прыгажосць і цеплыню. Архітэктура па сваёй сутнасці ёсць матэрыяльнае увасабленне гісторыі грамадства. Узвядзенне манументальнага збудавання патрабуе вялікіх эканамічных і працоўных рэсурсаў. Таму значная пабудова ніколі не ўзнікне выпадкова – у ім павінна быць патрэба для грамадства. Гэтая патрэба абумоўлівае **функцыю** збудавання. Для розных мэт прызначаны будынкi розных тыпаў. Да таго ж будынак абавязкова павінен быць **трывалым**. Для гэтага неабходна выкарыстоўваць трывалыя апрабіраваныя будаўнічыя матэрыялы і канструкцыі, што з'яўляецца непрыстай тэхнічнай навукай. На кожным этапе свайго развіцця будаўнічае майстэрства захоўвае шматвяковыя традыцыі і імкнецца да новага, што дазваляе зрабіць будынкi больш камфортнымі і прыгожымі.

Каштоўнасць твора архітэктуры менавіта ў гарманічным спалучэнні **функцыянальнасці, трываласці і прыгажосці**. Відавочна, што гэтыя крытэрыі архітэктуры розныя ў розны гістарычны час і ў розных краінах. Таму помнікі архітэктуры з'яўляюцца найбольш яркімі сведкамі гісторыі кожнага народа. У адрозненне ад іншых набыткаў нацыянальнай культуры архітэктурныя помнікі нельга адарваць ад роднай зямлі, вывезці і схваць ў чужых сховішчах. Але іх можна зруйнаваць, знішчыць дашчэнту і такім чынам збядніць гістарычную памяць народа. Так у значнай ступені адбылося з архітэктурнай спадчынай Беларусі, якая на працягу стагоддзяў была арэнай шматлікіх войнаў, зменаў форм дзяржаўнасці і веравызнання. Але тыя гісторыка-культурныя каштоўнасці, што засталіся на нашай зямлі, павінен ведаць кожны беларус дзеля выхавання пачуцця нацыянальнай годнасці.

Манументальнаму дойдству Беларусі прыблізна 1000 гадоў. На працягу шматвяковай гісторыі паступова пашыралася тыпалагічная разнастайнасць архітэктурных збудаванняў, мянялася іх роля ў жыцці грамадства. Ад самага раннефеадальнага перыяду і аж да канца XIX ст. архітэктура падзялялася на ваенную (гарадзішчы, крэпасці і замкі) і цывільную, што ўключала ўсе віды прадстаўнічых збудаванняў, прызначаных для жыцця грамадства ў мірны час – гэта, у першую чаргу, хрысціянскія храмы і жыллё заможных пластоў насельніцтва. Спачатку гэта былі мураваныя княжацкія церамы-камяніцы, з XVI ст. – палацы магнатаў.

Мэта курса – фарміраванне пачуцця нацыянальнай годнасці у вучняў праз знаёмства іх з найбольш вядомымі і славутымі **замкамі, храмамі і палацамі** Беларусі феадальнага перыяду, якія ў рознай ступені захаваліся да нашага часу.

Задачы курса:

- знаёмства з архітэктурнай спадчынай беларускага народа;
- фарміраванне вопыту аналіза помнікаў архітэктурны;
- развіццё назіральнасці, зрокавай памяці вучняў;
- фарміраванне эстэтычнага густа;
- пашырэнне мастацкага кругагляду.

Праграма разлічана на 34 гадзіны.

ЗМЕСТ

Раздзел I. Замкі Беларусі.

Тэма 1. Абарончае дойлідства беларускіх земляў X – XIII стагоддзяў. Прыродна-геаграфічныя характарыстыкі беларускіх земляў. Шлях “з варагаў у грэкі”. Першыя гарады на беларускіх землях: Полацк, Віцебск, Гародня, Наваградск, Ваўкавыск, Менск, Заслаўе, Тураў, Барысаў, Бярэсце і інш.: летапісныя звесткі, планіровачная структура, тапаніміка. Драўляныя ўмацаванні дзядзінцаў гарадоў старажытнарускага перыяду. Узаемасувязь паняццяў “горад” і драўлянага зруба-“гародні”. Мураваныя вежы-данжоны. Камянецкая вежа: гісторыя стварэння і архітэктурна.

Тэма 2. Мураваныя замкі Беларусі XIII – XV стагоддзяў. Уз’яднанне земляў Бelay і Чорнай Русі у адзіную дзяржаву Вялікае княства Літоўскае са сталіцай у Наваградку. Сацыяльна-палітычныя ўмовы пачатку перыяду «абарончага дойлідства»: пагроза з усходу татара-мангольскай навалы, з захаду – Тэўтонскага рыцарскага ордэна крыжакоў. Сэнс і прычыны пашырэння тэрміна «замак». Адметнасці паходжання аб’ёмна-планіровачнай структуры мураваных замкаў. Замкі рэгулярнага тыпу, накіраваны рыцарскіх, у Лідзе, Крэва. Замкі нерэгулярнага тыпу, створаныя на аснове старажытных дзядзінцаў, у Гародне, Наваградку. Будаўнічыя матэрыялы і тэхналогія будаўніцтва замкаў, абарончыя прыстасаванні. Роля вялікакняжацкіх замкаў у гісторыі дзяржавы.

Тэма 3. Мірскі замак – помнік архітэктурны сусветнага значэння. Змены ў стратэгіі і тактыцы ваенных дзеянняў, з’яўленне вогнестрэльнай зброі і гармат. Уладальнікі замка ў Міры і гісторыя яго існавання. Архітэктурны аналіз аб’ёмна-планіровачнай структуры, фартыфікацыйных прыстасаванняў і тэхнікі будаўніцтва. Месца мірскага замка ў гісторыі беларускага дойлідства. Рэстаўрацыя і музеефікацыя замка, выкарыстанне ў якасці аб’екта турызму.

Тэма 4. Замкі бастыённага тыпу XVI – XVII стагоддзяў. Пашырэнне ў архітэктурны Вялікага княства Літоўскага і паўночнага Рэнэсанса. З’яўленне у Беларусі па ініцыятыве буйнейшых магнатаў

італьянскіх і галандскіх бастыённых фартыфікацыйных сістэм, якія адпавядалі развіццю ваеннай тэхнікі таго часу. Трансфармацыя традыцыйнага замкавага будаўніцтва ў палацава-замкавае з выразным падзелам абарончых і прадстаўнічых функцый. Палацава-замкавыя комплексы ў Заслаўі, Быхаве, Ляхавічах, Нясвіжы, Гальшанах, Смалянах.

Тэма 5. Драўляныя крэпасці беларускіх гарадоў. Драўляныя абарончыя сістэмы Віцебска, Мінска, Магілёва, Полацка, Слуцка, так званыя Верхнія і Ніжнія замкі.

Тэма 6. Гісторыя «загінуўшых абаронцаў». Разбурэнне большасці замкаў Беларусі ў пачатку XVIII ст. падчас Паўночнай вайны Расіі і Рэчы Паспалітай з Швецыяй, іх паступовае руйнаванне і знікненне. Замкі і замчышчы як аб'екты турызму. Гісторыя Старога замка ў Гродна. Рэстаўрацыя замка ў Лідзе.

Раздзел II. Славутыя храмы Беларусі розных часоў.

Тэма 1. Праваслаўнае царкоўнае будаўніцтва старажытнарускага перыяду (XI–XII стст.). Што такое царква як архітэктурнае збудаванне, яе асноўныя кананічныя часткі і іх сімволіка. Прыняцце усходнімі славянамі хрысціянства ў канцы X ст. па візантыйскаму ўзору, уплыў культуры Візантыі на культуру Старажытнай Русі. Пачатак хрысціянскага будаўніцтва на беларускіх землях. Храмы – першыя мураваныя пабудовы ўсходніх славян, іх роля ў жыцці тагачаснага грамаства. Тры старажытныя Сафійскія саборы ў Кіеве, Ноўгарадзе і Полоцку. Росквіт Полацкага княства пры князі Усяславе Чарадзеі. Будаўнічая дзейнасць полацкіх князёў і епіскапаў. Святая Еўфрасіння Полацкая і дойлід-манах Іаан – стваральнікі Спаса-Праабражэнскай царквы ў Полоцку, шэдэўра старажытнарускага дойлідства. Дабравешчанская царква ў Віцебску, гісторыя перабудоў, разбурэння і рэстаўрацыі. Барысаглебская царква ў Гродна, архітэктурна-мастацкія адметнасці.

Тэма 2. Культывае дойлідства Беларусі XIII – I-й паловы XVI ст. (готыка і рэнесанс). Сацыяльна-палітычныя перадумовы з'яўлення ў Вялікім княстве Літоўскім першых каталіцкіх храмаў. Чаму назва «касцёл» азначае «маленькая крэпасць». Пранікненне ў культывае дойлідства Беларусі рысаў заходнееўрапейскай готыкі. Троіцкі касцёл у вёсцы Ішкалдзь (Баранавіцкі р-н) – найбольш ранні ўзор гатычнай архітэктуры ў Беларусі. Пашырэнне гатычных форм ў мясцовым праваслаўным храмабудаўніцтве. Царквы-крэпасці ў вёсках Сынковічы (Зэльвенскі р-н) і Мураванка (Шчучынскі р-н) – шэдэўры беларускай готыкі. Пашырэнне рэфармацыйнага руху і

спалучэнне ў культавых збудаваннях рысаў готыкі і рэнэсанса: кальвінскі збор у Смаргоні.

Тэма 3. Раньняе барока ў сакральнай архітэктуры Беларусі (канец XVI – 1-я палова XVII ст.). Наступленне ў Еўропе контррэфармацыі, новая ідэалагічная стратэгія каталіцызма. Будаўніцтва ў Нясвіжы першага ў Цэнтральна-Ўсходняй Еўропе ўзора архітэктуры барока – касцёла Божага Цела ордэна езуітаў. Роля князя М.К.Радзівіла Сіроткі ў станаўленні мастацкага стылю барока ў Беларусі. Тры найбольш значныя помнікі ранняга барока ў Беларусі: бернардзінскі касцёл у Гродна, Петрапаўлаўская царква ў Мінску, Успенскі сабор ў Жыровічах пад Слонімам.

Тэма 4. Сталае беларускае барока ў храмабудаўніцтве Беларусі (канец XVII – пачатак XVIII ст.). Наступства руска-польскай вайны сярэдзіны XVII ст., узмацненне пазіцый каталіцызму. Выдатныя архітэктурныя культавыя ансамблі гістарычных цэнтраў Гродна, Мінска, Пінска. Унікальны помнік праваслаўнага дойлідства – Мікалаеўская царква ў Магілёве.

Тэма 5. Позняе барока ў беларускай культавай архітэктуры (сярэдзіна – канец XVIII ст.). З’яўленне ў Вялікім княстве Літоўскім у 2-й чвэрці XVIII ст. новага мясцовага архітэктурна-мастацкага накірунку, званага віленскім барока, які вызначаўся асаблівай пластычнасцю і маляўнічасцю формаў. Першы ўзор – пабудаваны нанова Сафійскі сабор у Полацку. Адметныя прыклады позняга барока: касцёл бернардзінцаў у Будславе, уніяцкія цэрквы ў вёсках Баруны і Вольна, касцёл кармелітаў у Мядзелі.

Тэма 6. Храмы Беларусі XIX ст. Падзелы Рэчы Паспалітай, далучэнне беларускіх земляў да Расійскай імперыі, змены у канфесійнай сітуацыі. Панаванне ў культавым будаўніцтве 1-й паловы XIX ст. стылю класіцызм: Петрапаўлаўскі сабор у Гомелі, царква ў Слаўгарадзе. Канфрантацыя храмабудаўніцтва розных канфесій з дапамогай выкарыстання розных гістарычных стыляў: у праваслаўным дойлідстве – псеўдарускага і руска-візантыйскага стыляў, у каталіцкім – неараманскага, неаготыкі, неабарока, неакласіцызма. Лепшы ўзор архітэктуры неаготыкі – касцёл ў Гервях (Астравецкі р-н).

Тэма 7. Драўлянае культавае дойлідства Беларусі. Даўнія нацыянальныя традыцыі будаўніцтва з дрэва, высокае цялярскае майстэрства насельніцтва, асабліва на Палессі. Трансфармацыя ў драўляным храмабудаўніцтве формаў мураванай архітэктуры барока. Лепшыя ўзоры айчыннага драўлянага дойлідства: Юр’еўская царква ў Давыд-Гарадку, Міхайлаўская царква ў Слуцку, касцёл Дзевы Мары ў вёсцы Тракелі (Іўеўскі р-н).

Раздзел III. Палацава-паркавыя ансамблі Беларусі.

Тэма 1. Палацы Беларусі XVIII ст. часоў Рэчы Паспалітай Аднаўленне палацава-замкавага комплексу князеў Радзівілаў у Нясвіжы пасля Паўночнай вайны. Пераход ад замкнутых палацава-замкавых комплексаў да стварэння адкрытых палацава-паркавых ансамбляў. Асноўны прынцып арганізацыі ансамбля эпохі позняга барока: размяшчэнне палаца «паміж дваром і садам». Пашырэнне рэгулярных паркаў французскага тыпу. Палацы П-падобнай кампазіцыі з вылучанай цэнтральнай часткай і больш нізкімі бакавымі флігелямі, якія ўтвараюць напаядкрыты двор-курданер, часоў праўлення караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага: каралеўскі палац ў Гродна, палацы буйных магнатаў у Ружанах, Шчорсах, Свяцку, Пінску.

Тэма 2. Палацы Беларусі перыяду класіцызма (канец XVIII – 1-я палова XIX ст.). Пашырэнне формаў рускага класіцызма ў палацавым будаўніцтве пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. Выкарыстанне спрошчанай франтальнай трохвосевай кампазіцыі палаца з портыкам класічнага ордэра ў цэнтры і бакавымі рызалітамі. Пашырэнне рамантычных паркаў англійскага тыпу з малымі архітэктурнымі формамі ў стылі несапраўднай готыкі. Палацы ў Гомелі, Хальчы, Снове, Паставах, Залессі, Валожыне, Жылічах, Жамыславе – узоры высокага і позняга класіцызма.

Тэма 3. Сядзібна-паркавая архітэктурна 1-й паловы XIX ст. Актывізацыя дробнамаёнткавага будаўніцтва, трансфармацыя ў ім прыёмаў прадстаўнічай палацавай архітэктурны ў спалучэнні з традыцыйнымі формамі «шляхецкага двара», напрыклад, высокімі дахамі з «заломам». Для сядзібнага дома найбольш характэрная аднавосевая франтальная кампазіцыя з двухпавярховай цэнтральнай часткай, вылучанай порцікам, і аднапавярховымі бакавымі крыламі. Сядзібныя дамы ў Падароску, Грамячы, Бачэйкава і інш.

Тэма 4. Далейшы лёс палацавых і сядзібна-паркавых ансамбляў Беларусі. Пашырэнне эклектыкі і гістарычных стыляў у архітэктурны сядзіб і палацаў: палацы ў Косаве, Чырвоным Беразе, Станькава, Прылуках, Раванічах. Пашырэнне паркаў «эканамічнага» тыпу з пасадкамі пладовых дрэў. Прычыны дрэннай захаванасці помнікаў сядзібна-паркавай архітэктурны ў XX ст., неабходнасць іх аднаўлення з мэтай развіцця айчыннага турызму. Рэстаўрацыя помніка архітэктурны сусветнага значэння – палацава-замкавага комплексу і сістэмы паркаў у Нясвіжы.

Чакаемыя вынікі

Вынікамі засваення зместу праграмы павінны быць:

- устойлівая цікавасць вучняў да нацыянальнай культуры;
- удасканаленне назіральнасці, зрокавай памяці вучняў;
- фарміраванне эстэтычнага густа і творчых здольнасцяў;
- разуменне варыятыўнасці прадстаўлення асноўных крытэрыяў архітэктуры ў розныя перыяды развіцця грамадства;
- веданне нацыянальных гісторыка-культурных архітэктурных помнікаў;
- веданне тыпалагічнай разнастайнасці архітэктурных збудаванняў на Беларусі;
- навыкі самастойнага аналіза архітэктурных твораў.

Прапануемая літаратура

1. Архітэктура Беларусі: Нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапескім кантэксце. Т.1. Мн., 2005
2. Архітэктура Беларусі: Нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапескім кантэксце. Т.2, Мн., 2006
3. Архітэктура Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1993
4. Беларусь у малюнках Напалеона Орды: Другая палова XIX стагоддзя. Мн., 2001
5. Габрусь Т.В. Мураваныя харалы: Сакральная архітэктура беларускага барока. Мн., 2001
6. Гісторыя беларускага мастацтва. Т.1 Мн., 1987
7. Гісторыя беларускага мастацтва. Т.2. Мн., 1988
8. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: ТТ.1–7, Мн., 1984–1988
9. Калнін В.В. Мірскі замак. Мн., 2002
10. Кулагін А.Н. Архитектура дворцово-усадебных ансамблей Беларуси. Мн., 1981
11. Лакотка А.І. Дойлідства. //Беларусы: У 8 т. Т.2. Мн., 1997; Сергачев С.А. Белорусское народное зодчество. Мн., 1992
12. Морозов В.Ф. Гомель классический: Эпоха. Меценаты. Архитектура. Мн., 1997
13. Страчаная спадчына. /Уклад Т.Габрусь. Мн. 1998
14. Ткачоў М.А. Замкі Беларусі (XIII– XVIII стст.). Мн., 1977
15. Ткачоў М.А. Замкі і людзі. Мн., 1991
16. Трусаў А. Манументальнае дойлідства Беларусі XI–XVIII стагоддзяў. Мн., 2001
17. Федорук А.Т. Садово-парковое искусство Белоруссии. Мн., 1994
18. Чантурия В.А. История архитектуры Белоруссии: Дооктябрьский период. Мн., 1969.
19. Якімовіч Ю.А. Драўлянае дойлідства Беларускага Палесся XVII–XIX ст., Мн., 1978.